

ВИЗАНТИНСКО ПРАВО И СТАРО СРПСКО ПРАВО**

I

Када је почео излазити „Архив за правне и друштвене науке“, била је здрава и срећна мисао да се у првим његовим свескама истакне важност римскога права за старо српско право. Тај крупни задатак поверен је најпозванијој личности за тај посао – *Стојану Новаковићу*. Он је написао за „Архив“ чланак „Средњовековна Србија и римско право (I, 1906, 209-26). Ево његова почетка: „У нас се мало водило рачуна о томе да је сав наш историјски живот протекао у класичној домовини Римског права и да смо, што се тиче правних идеја, једнако живели под утицајем и управо под господовањем Римскога права“ (209). Данас се ова замерка не би смела упутити нашој науци. У ових пуних педесет година, које нас деле од Новаковићева чланка, учињено је, наиме, веома много за откривање моћнога утицаја што га је вршило римско право на садржину и на дух српскога права у Средњем веку. Учињено је веома много, али има још далеко више да се учини. Са све дубљим и са све пространијим испитивањем утицаја римскога права на развој права свих младих народа ми постајемо све способнији да постављамо све тананија питања која се тичу живота римскога права код нас и да откривамо трагове које је оно оставило и оставља на наша правна схватања. Ово су научни задаци који скопчавају у једну целину све васпитанике римскога права, а то значи цели просвећени свет.

Док је писао свој споменути чланак, С. Новаковић је мислио највише на пресађивање римскога права у средњовековну Србију преко скраћенога Синтагмата Матеја Властара и преко тзв. Закона цара Јустинијана. За њих је било сасвим јасно да претстављају римско право

* Академик Никола Радојчић (Кузмин, 1882 – Београд, 1964).

** Рад је изворно објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 1/1956, стр. 77-82.

у византинској обради. Онда се још мислило на неизмењено римско право, јер се није довољно знало да у византинској верзији римскога права има несумњивих утицаја грчкога правнога схватања, а и понеки трунак трагова из права многобројних народа који су били здружени у Источном римском царству. Сада су та испитивања у јеку, те, док се проучава утицај византинскога права на законодавства старих и младих народа Европе, Азије и Африке, у исти мах се с највећом брижљивошћу испитује шта су они унели у византинско право из својих правних схватања и, нарочито, уколико су успели изменити примену византинскога права. Саживљавање римскога права с писаним и обичајним правилима свих старих и младих народа на огромном пространству Римске империје препуно је такве разноликости и толике дубине задатака да треба много научне храбрости навести се на то море тешких проблема.

С. Новаковићу ова сложеност саживљавања римскога права, прво, са старим грчким правним схватањима, а затим, с правима многобројних старих и младих народа није могла бити позната. И он је делио римско право и обичајно право на две одељене целине, те тражио римско у скраћеном Синтагмату Матеја Властара и у тзв. Закону цара Јустинијана, а обичајно у Душанову Законику. Та преграда данас не постоји. Ми у византинском праву, а још више у правној пракси, тражимо и налазимо неримске утицаје, а у правима младих народа ранага и каснијега Средњега века сваки дан откривамо утицаје римскога права. И у овоме случају је на место раније исконструисане једноставности дошла сложеност односа. Такви су и цели живот и здрава наука – веома сложени.

За упознавање почетака развитка римскога права преко је потребно што је могуће савесније упознати се са старим грчким правом. И ко ништа не верује у легенду о постанку Закона на XII плоча, *Leges XII tabularum*, у вези са Солоновим законодавством, он мора ипак признати зависност ранага римскога права од грчкога, нарочито од онога које је важило у грчким колонијама Јужне Италије. Тачно је да је старо грчко право претежно типично право града, *polis*-а, нема двојбе да старо грчко право није никада сведено у чврст и складан систем државнога права, као римско, не може се порицати да су Грци најстрасније и с највишим успехом бавили с три гране права – државним, уставним и правном филозофијом. Па ипак, грчко право претставља тако високу духовну вредност и његов је утицај захватио огромно пространство, од Британије до Индије, да би било потпуно ненаучно

и сасвим неправично његову важност, у поређењу с римским правом, потцењивати. Ово особито важи за поједине гране права, од којих да истакнем само једну, трговачко право, у чијим се формуларима – који нису били скамењени као оријентални – налазе почеци модернога банкарства. Грчко право захватало је своје простране границе претежно на два начина – колонизацијом и трговином, а тек од македонских похода и освајањем, док је римском праву освајачки мач крчио пут. При том је оно, разуме се, наилазило на отпор у правима покорених народа, но највећи и најуспешнији отпор важењу римскога права пружила је јелинска и јелинизирана језична и културна област. У њој се римско право морало прилагођивати затеченим правним схватањима, изнад свега грчким. О томе дуготрајном процесу саживљавања источних правних схватања с римским пристижу нам све занимљивија сведочанства, раније највише из Египта и Сирије, а у новије доба из Дура – Еуропоса, Перзије, итд. Цели овај сукоб схватања нашао је, наравно, одјека, и добрим делом се сталожиио, у византинском законодавству.

Није потребно, мислим, нарочито истицати да се римско право док се ширило тиме и вулгаризирало, што даље од свога средишта, Рима, тим већма. Пошто се тај процес обављао под утицајем страних народа, то је римско право баш вулгаризацијом постајало све подобније за рецепцију. Ту моћну струју покушао је зауставити, и несумњивао ју је бар обуздао, цар Јустинијан. Он се чврсто одлучио да осигура вечност римском праву, ненатруњеном икаквим страним утицајима, па ипак је он сам унео једну битну грчку особину у кодификацију римскога права.

Од великих разлика које дело грчко и римско право овде мора бити једна посебно истакнута: старо грчко законодавство везивано је увек за личности – Ликурга, Залеука, Харонду, Дракона, Солона, Фидона, Филолаја, итд, док код римскога права, као целине, то није случај. И кад су Римљани покушавали, или заиста изводили, кодификацију преко једне личности, они су били добрим делом јелинизирани; ово важи за Јулија Цезара, и за његово неостварено грађанско право, *ius civile*, као и за Хадријана, и његов остварени Вечни едикт, *Edictum perpetuum*, преко Салвија Јулијана.

Цар Јустинијан поверио је великом правнику Трибонијану и његовим сарадницима да васкрсну старо римско право. То је значило право из правних академија, Цариграда и Берута, како су га предавали професори, а не вулгаризирано право практичних судија. Кодификација је сјајно изведена, али она не би тако успела да се цареве

намере нису потпуно слагале с грчким схватањем о односу између закона и личности.

Цар Јустинијан постао је симбол законодавца, и као такав прихваћен је не само на Истоку већ и на Западу. Закони царева Константина и Јустинијана називају се на Западу свети закони, *sacrae leges*, и поштују као божанска пророчанства, *tamquam divina oracula*. И западни владари сматрају себе, као законодавци, наследницима цара Јустинијана; то чини цар Максимилијан I још 1495. године. У вези са овим чињеницама намеће се сама собом наша веома скромна и веома дуговечна законска компилација, тзв. Закон цара Јустинијана, у којој је претежан број чланова преузет из две мале византинске законске збирке, Еклоге и Епанагоге. Касније је у натпису српске збирке додато име цара Константина, да би јој се на тај начин углед још више подигао. Све, дакле, исто онако као и на Западу, где су римски закони царски закони, *leges imperiales*, за разлику од уобичајенога права сваке државе, *secundum consuetudinem patriae*.

Пример цара Јустинијана, као признатог врховнога законодавца био је веома привлачан за све средњовековне владаре. Они су, поучени од познавалаца римскога права, врло радо истицали да је владар одуховљени закон, *lex animata*, што је прегледано с грчкога, *nomos empsychos*, и да је он господар и отац правде, *iustitiae dominus et pater*. Но, правац и дух развитка европских народа нису допуштали да се овакво схватање скамени. Владару је одлучно речено да може бити само син и слуга правде, *iustitiae filius et minister*. Ово значи несумњиво уступање крутих оријенталних и римских схватања пред слободољубивим тежњама млађих народа, које се тек буде, и које су умеле и у самоме римскоме праву пронаћи оне одредбе, на које су могле ослонити своја схватања о закону као највишој сили у држави, што је истицала грчка филозофија, још пре Платона, када је закон проглашаван за владара, *nomos vasileus*.

II

Утицај византинскога права на старо српско право може се тачно схватити само ако се претходно прати, како су га, вековима пре Срба, прихватале поједине одредбе римскога права од стране германских народа на Западу. То значи да је преко потребно, у основним цртама, знати ток и садржину рецепције римскога права код Острогота, Визигота, Франака, Немаца, Англосаксонаца и скандинавских народа;

веома је поучно пратити одомаћивање извесних византинских закона код Арапа. Мени се чини да је за српски случај особито корисно пратити продирање римскога права у законе Визигота, *Leges Visigothorum*, у Шпанији. У најновијим студијама с пуним правом се за њих истиче да претстављају амалгам римскога писаног кодекса с раније незаписаним германским обичајима. Што важи за њих, то важи и за остале законе варвара, *Leges barbarorum*.

Ништа није тако опасно за научну страну проучавања једнога проблема као његово вештачко издвајање из породице сасвим сличних питања и посматрање као да је он јединствен. А то је, бојим се, бар у извесној мери чињено док се проучавао утицај византинскога законодавства на српско, или и на већи део словенског, у Средњем веку. Проблем је далеко шири и, разуме се, дубљи, те га треба обухватити у целом његовом пространству и у свој његовој дубини.

Било би сасвим погрешно веровати да млади народи нису били у стању схватити високе идеале које су држави постављали учени грчки и римски правници. Теодорих Велики понео је из Цариграда високо поштовање за римску уљуђеност, *civilitas*, и тежио ју је остварити и сачувати у својој остроготској држави. Није тешко замислити да је у византинским високим правним школама у Беруту и Цариграду било и Словена, особито у Цариграду. Међу ученицима чувенога номофилакса Јована Ксифилина могло је бити и Срба. Нипошто не треба сметнути с ума да мут и помен првога српскога законика носи латинизирани грчки натпис, *Methodius*, и да се по истом извору где се он помиње, Барском родослову, траже стари закони – то у Средњем веку значи добри закони – у Риму и у Цариграду. Још мање се сме заборавити да је један рукопис највеће византинске збирке закона, Василика, који је сада у Народној библиотеци у Паризу, био у српским рукама, како сведоче забелешке у њему. То значи да су Срби били способни да уђу у дубине најбогатије и најученије касније византинске збирке закона.

Пре доласка Срба у данашње земље били су у нашем Приморју у важности прво грчки а касније, и у Приморју и у унутрашњости, римски закони. Њихов утицај трајао је вековима, и српски досељеници морали су се брзо почети прилагођивати затеченим законима, особито онима из имовинског права, пошто се ток њихова развитка у новој отаџбини јако убрзао, те се искрсли сукоби нису могли решавати на основу обичајнога права. С. Новаковић истицао је само важност римскога права за нас, али и пре њега и за њега постојало је у важним нашим областима грчко право. Бојати се је да није довољно

позната чињеница да је грчки утицај зрачио у наше земље моћније са Запада него ли с Истока. Чеона страна нашега културнога и политичкога успона налазила се дуго у Приморју, у коме је Византија упорно бранила своју културну и политичку премоћ. Она је типична морска сила, *Thalassokratia*.

Сада се на Западу, с много преданости и с особитим успехом, проучава утицај грчкога права на римско у његовим почецима и, исто тако, пространи проблем о утицају грчких и оријенталних правних схватања на римско право, када је Римска империја захватила простране области Југоисточне Европе, Предње Азије и Африке. Та дужност је за нас још преча, јер је римско право, долазећи нама, пролазило делимично кроз грчку средину, и ми смо се с њим претежно упознали преко грчкога језика.

III

Када се истражују утицаји римскога права на законике младих народа, онда се, најчешће, утврђују само позајмице, и то на тај начин што се истакне да је тај и тај члан преузет из те и те збирке римских или византинских законских зборника. Редовно се не пропусти рећи какав је однос између чланова дотичнога законика преузетих из римскога права и унесених из обичајнога. Тако у *Livre de justice et de Plet* од њених 342 члана има 197 из римскога права, док су остали из обичајнога. Нема никакве сумње да је ово основни, најпречи задатак, али је далеко од тога да би био и једини. Јер, колико год смо оправдано радознали да дознамо, који су чланови националнога права преузети из страног, толико, и још више, важно је утврдити према којима су потребама и схватањима позајмице одабирале и, што је најважније, какве су промене у тексту при томе вршене. Ово је јамачно сасвим јасно, али ја ћу истакнути захтев ипак једним примером осветлити. Једна од првих српских позајмица из византинскога права јесте Номоканон Св. Саве, у који је унесена једна цела византинска законска збирка. Приручни закон (*Procheiros nomos*) као Градски закон. Да ли је у Номоканону грчки текст ропски превођен и, ако није, какве су измене чињене? Сергије Троицки је савесним упоређивањем грчкога и српскога текста утврдио да је Св. Сава грчки текст Алексија Аристина проширивао и допуњавао, када је желео обезбедити човечно поступање са сиромасима и спречити самовољност при управљању одређених имања. Важност оваквих измена није потребно истицати, јер оне довољно јасно саме за себе говоре.

Међу свима српским законским збиркама највише је проучавано Душаново законодавство, које се састоји од три дела, ради његове зависности од византинскога. За прва два дела, скраћени Синтагмат Матеја Властара и тзв. Закон цара Јустинијана, није ни постојала никаква сумња да су преводи с византинских закона, осим краја у млађим редакцијама тзв. Закона цара Јустинијана. Проучавању, међутим, трећег дела Душанова законодавства, Душанова Законика, с обзиром на позајмице из византинскога права, приступало се веома споро и с много уздржљивости. Романтичари су чврсто веровали да је Душанов Законик не само поступно самостална српска законска збирка, већ и најсловенскији законик, настао без икаквих страних утицаја. Подробнијим проучавањем, спроведеним без романтичарске занесености, утврдио је Ф. Зигел да су почетни чланови Законика, који се односе на веру и на црквено уређење, прегледани из велике византинске збирке закона, Василика, и то из прве књиге. За другу књигу исте збирке он је веровао да је због своје правне дубине била неприступачна тадашњим српским правницима. Но ја сам баш у тој другој књизи Василика пронашао извор за оне чланове Душанова Законика који важе као његов највиши домет и највећи понос. То су чл. 171. и 172, у вези с чл. 105, којима се судијама признаје право да испитују законитост владарских наредаба и заповеда да, у случају неслагања, суде по Законику. Ове врсте закони изискују дужи правни развитак од српскога у XIV веку, и могли су бити преузети само из Византије, једине правне државе у Средњем веку; сличне законе прихватиле су друге државе много касније. Када се утврдило византинско порекло ових чланова Душанова Законика, био је отворен пут да се испита самосталност и осталих, те је за око шездесет њих утврђено да су прегледани из византинског законодавства. Тиме важност и углед Душанова Законика нису нипошто смањени, јер се код сваке кодификације ради, пре свега, о томе да се одаберу најбоља законска решења и најспретније прилагодје средини, којој су намењени.

У проучавању утицаја византинскога права на старо српско право најмање је обрађана пажња на споменике старог српскога приватнога права. Њих је, нажалост, веома мало сачувано, али би их баш зато требало што савесније проучавати. У њима су – о томе нема двојбе – сачувани византински правни формулари, те је потребно установити шта су Срби из њих прегледали, а шта су у њих своје уносили; за ову врсту студија, о односима између римскога права и националних, располаже данашња наука одличним примерима.

Ја нипошто не кријем да су задаци, који су овде постављени за испитивање односа између византинскога и старога српскога права, много тежи од оних како су досад схватани. Моја је жеља да особито истакнем зависност римскога права од грчких правних схватања, и у почетку развитка римскога права и, још више, у временима када је његова важност проширена на јелинске и јелинизиране области у Европи, Азији и Африци. Ја сам особито истакао знаменитост кодификације римскога права од цара Јустинијана, којом је оно оспособљено за рецепцију од стране младих народа. Приликом преузимања римских закона нипошто није довољно утврдити из које законске збирке су преузети, него треба нарочиту пажњу обратити на измене које су том приликом чињене. Истакнуте тешкоће нипошто не смеју бити разлог за обесхрабрење. Високи научни задаци су тим привлачнији што су тежи.

Никола Радојчић